

Inventarisatie ontwikkelingen op gemengde bedrijven met vee

**Bert Loseman
Frank Ingelaat**

Expertisecentrum LNV, onderdeel Landbouw, Ede, juni 2000

© 2000 Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Expertisecentrum LNV - onderdeel Landbouw, Postbus 482, 6710 BL EDE.

Het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij stelt zich niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij het gebruik van gegevens uit deze publicatie.

Oplage 40 exemplaren

Samenstelling Bert Loseman, Frank Ingelaat e.a.

Druk Ministerie van LNV, afdeling Facilitaire Dienst/Bedrijfsuitgeverij

Voorwoord

Veel veehouderijbedrijven worden de komende jaren geconfronteerd met de gevolgen van veranderingen in de milieu- en welzijnseisen en met een toenemende concurrentie uit het buitenland. Aan het ondernemerschap zullen zwaardere eisen worden gesteld en iedere ondernemer moet zich regelmatig afvragen of zijn bedrijf de toekomstige ontwikkelingen kan volgen of dat de continuïteit op termijn problemen gaat opleveren. Deze ontwikkeling betekent voor een deel van de bedrijven dat zij op termijn gaan stoppen. Het gebruik van grond en gebouwen zal op een andere manier worden ingevuld. Dit geeft mogelijk meer ruimte voor de blijvers, maar kan ook gevolgen voor de landschappelijke ontwikkeling van het buitengebied.

Bij vragen over de continuïteit van het bedrijf, nemen gemengde bedrijven een aparte positie in. Door de aanwezigheid van meerdere takken liggen er ook meer keuzen. Deze studie geeft inzicht in deze keuzen.

Het rapport is gebaseerd op verslagen van gesprekken met agrarische adviseurs en individuele ondernemers in de gemeente Tubbergen. Bij de gesprekken is geprobeerd inzicht te krijgen in de overwegingen van individuele ondernemers. De gemeente Tubbergen is als voorbeeld gekozen, omdat hier zowel de problematiek van de kleinere gemengde bedrijven, als de realisatie van de EHS een rol speelt. De studie wil een bijdrage leveren aan de discussie of het gewenst is om met speciale beleidsmaatregelen de ontwikkeling van het buitengebied bij te sturen. Het rapport kan daarmee dienen als bouwsteen voor het LNV-beleid in de regio.

Ir. H.A. Gonggrijp
Expertisecentrum LNV
Hoofd onderdeel Landbouw

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Inhoudsopgave	5
1 Inleiding	7
2 Aanpak	8
3 Resultaten van de interviews	9
4 Overwegingen om het bedrijf / een bedrijfstak eventueel te beëindigen	11
4.1 Subjectieve overwegingen om het bedrijf of een bedrijfstak te beëindigen	11
4.2 Objectieve overwegingen om het bedrijf of een bedrijfstak te beëindigen	12
4.2.1 Berekende kosten versus echte kosten	12
4.2.2 Specialiseren	13
4.2.3 Bedrijfsstaking	14
4.2.4 Ruimtelijke ordening	15
5 Wat viel nog meer op	16
6 Conclusies	17
7 Beleidsoverwegingen	18

1 Inleiding

In de afgelopen tijd zijn op verschillende beleidsterreinen maatregelen van kracht geworden, die van grote invloed zijn op het voortbestaan van veehouderijbedrijven. Dit zijn met name de veranderingen in de mest- en welzijnswetgeving, daarnaast krijgen veehouderijbedrijven te maken met een slechtere marktsituatie door de gevolgen van de GATT, Agenda 2000 en kritischer consumenten.

Kort geleden is door het Expertisecentrum LNV (EC-LNV) een interne notitie opgesteld: Veehouderij 2005. Hierin wordt verslag gedaan van een studie van de ontwikkeling van de huidige bedrijven met vee tot ca. 2005. Samen met een door het LEI uitgevoerde studie, welke uitgevoerd werd in het kader van het flankerend mestbeleid, wordt een waarschijnlijke ontwikkeling van gespecialiseerde veehouderijbedrijven geschetst.

Naast gespecialiseerde veehouderijbedrijven kent ons land ook ca. 8.000 gemengde bedrijven met 2 of meer takken vee en vrijwel steeds met een hoge veedichtheid per hectare. Hier speelt de mestconcurrentie dus een grote rol. Meestal betreft dit bedrijven met melkvee en varkens. Maar ook worden pluimvee, vleeskalveren en vleesstieren op deze bedrijven gehouden. Wat betreft de verwachte ontwikkelingen op deze bedrijven wordt in de EC-LNV-studie een kwalitatieve benadering gegeven. Daaruit volgen de volgende conclusies:

1. Resultaten per melkkoe op gemengde bedrijven zijn ongeveer gelijk aan die op de gespecialiseerde melkveebedrijven. Dit geldt niet voor de intensieve veehouderij, hier zijn de resultaten op gemengde bedrijven meestal slechter vanwege de geringere omvang. Men mist schaalvoordelen zoals effectievere en betere gebouwen, lage voerkosten enz.
2. De rendementen op de gemengde bedrijven met een relatief kleine tak melkveehouderij zijn in doorsnee onvoldoende voor de gewenste uitbreiding in de melkveehouderij tot gespecialiseerd bedrijf. Het kapitaal daarvoor ontbreekt eveneens. Uitbreiding of specialisatie in de richting van intensieve veehouderij is financieel meestal wel mogelijk door verkoop van quotum en/of grond. Die gespecialiseerde bedrijven met intensieve veehouderij zullen dan voldoende omvang moeten hebben en uitstekende technische resultaten moeten behalen om zicht op continuïteit te houden. In de praktijk zullen echter de ruimtelijke ordening en milieubepalingen beperkend kunnen zijn voor veel bedrijven.
3. Gemengde bedrijven met een relatief grote omvang melkveehouderij en een goed rendement kunnen uitgroeien tot een gespecialiseerd melkveebedrijf. Indien het vrijkomende kapitaal onbelast geïnvesteerd mag worden in de melkveehouderij.
4. Een neventak varkenshouderij/intensieve veehouderij op gemengde bedrijven zal ook bij lage moderniteit, niet snel afgestoten worden (mits geen dwingende renovatie is vereist). Deze bedrijven blijven produceren zolang variabele kosten zijn gedekt.
5. Gemengde bedrijven zullen bij beëindiging van de deeltak melkvee het quotum meestal niet verkopen maar verhuren (fiscus en stakingswinst).
6. Gemengde bedrijven met grond en zonder grond verkeren niet in dezelfde positie. Die met grond kunnen afbouwen op termijn, immers de waarde van grond zorgt voor een buffervermogen. Het vermogen biedt zelfs de mogelijkheid een tak intensieve veehouderij verder uit te bouwen. Grondloze gemengde bedrijven, met name die met veel vreemd vermogen, kunnen door de marktomstandigheden snel in een moeilijke financiële situatie geraken.
7. Indien via een opkoopregeling fosfaat voor varkens/ intensieve veehouderij uit de markt wordt gehaald, moeten prijzen betaald worden die boven het gederfde saldo liggen.

In opdracht van Directie Oost is door EC-LNV geïnventariseerd hoe gemengde bedrijven met vee gaan reageren op de veranderende omstandigheden en hoe de bedrijven hun eigen perspectieven zien. In aanvulling op de studie 2005 zijn daarvoor individuele bedrijven benaderd en gevraagd of zij de problemen onderkennen en welke factoren in de overwegingen worden betrokken om op termijn een beslissing te nemen.

2 Aanpak

Uitgangspunt voor deze studie is het onderzoek van het LEI-DLO "Dynamiek van de bedrijven met vee in 2005" en de notitie Veehouderij 2005. De modelberekeningen geven echter alleen inzicht in de bedrijfseconomische perspectieven van de bedrijfstakken. De praktijk heeft in het verleden geleerd dat de landbouw als geheel en bij bedrijven individueel de beslissingen niet alleen gestoeld zijn op cijfermatige perspectieven.

De notities van EC-LNV en LEI-DLO geven daar geen eenduidig antwoord op. Om het inzicht daarin scherper te krijgen is contact met de individuele bedrijfshoofden noodzakelijk. Gekozen is voor het inventariseren van een selecte groep bedrijven in de gemeente Tubbergen. Deze gemeente is representatief voor het oostelijk zandgebied en in dit gebied heeft een lokale werkgroep enige tijd geleden een soortgelijk onderzoek laten verrichten.

Via een schriftelijke enquête (826 agrarische bedrijven, 42% respons) bleek dat slechts 10% van de bedrijven van de bedrijven denkt te stoppen binnen nu en (meer dan) 10 jaar. Dat betekent onder meer dat een groot deel van de bedrijven, ondanks slechte perspectieven, toch denkt door te kunnen gaan. Sinds de uitvoering van dit onderzoek is de situatie weer gewijzigd, doordat de opkoopregeling van kracht werd.

De gemeente Tubbergen heeft een bestand met alle milieuvergunningen van de landbouwbedrijven in hun gebied. Hieruit kunnen gemakkelijk selecties worden gemaakt. Op basis hiervan was herkenning mogelijk van gemengde bedrijven met (meestal) kleine eenheden vee.

Er bleken 430 bedrijven te zijn met 20 of meer melkkoeien. Door een extra uitdraai hieruit met de criteria:

- 50 of meer zeugen of
- 250 of meer vleesvarkens of
- 5000 of meer leghennen of
- 20.000 of meer vleeskuikens

werd deze lijst gereduceerd tot 143 bedrijven.

Door er tenslotte het criterium 100 of minder NGE aan te verbinden werd een groep van 67 bedrijven verkregen. Hieruit werden bedrijven geselecteerd om te benaderen.

Voordat bedrijven werden benaderd, is een gespreksronde georganiseerd met accountantbureaus en een relatiebeheerder van een bank die in de gemeente werkzaam zijn. Zij werken op het veld waarop overwegingen en beslissingen plaatsvinden.

Centraal stond de vraag of op de bedrijven de perspectieven inzake toekomstige inkomensvorming inderdaad even somber zien als berekeningen doen vermoeden. En de vraag wat de overwegingen zijn die leiden tot een positiever toekomstbeeld dan wel leiden tot de beslissing om, bij een negatiever toekomstbeeld, toch door te gaan. De gespreksronde bij deze dienstverleners was zeer informatief. Zij bleken zeer goed op de hoogte van het reilen en zeilen op de beoogde groep bedrijven.

Tenslotte is contact gelegd met individuele ondernemers. Helaas bleken door noodzakelijke werkzaamheden op het bedrijf (eerste maaisnede) weinig bedrijfsbezoeken mogelijk. Om toch een zo volledig mogelijk beeld te krijgen is daarom een groter aantal telefonische gesprekken gevoerd. In totaal is gesproken met enkele tientallen ondernemers.

Dit leverde een redelijk beeld op van de overwegingen en beslissingen op individuele gemengde bedrijven. Het onderzoek is te beperkt om gedetailleerd kwantitatieve conclusies te trekken, maar geeft wel inzicht in de manier waarop individuele ondernemers reageren.

3 Resultaten van de interviews

De veehouders blijken zeer verschillend te reageren. Dat heeft zowel te maken met aanwezige ondernemerscapaciteiten als met de manier waarop ze in hun werk en in het leven staan. Door agrarische adviseurs wordt nadrukkelijk gesteld dat het ondernemerschap nu sterker bepalend is dan vijf jaar geleden. Bij een grote groep bedrijfshoofden ontbreekt het aan goed ondernemerschap. Deze bedrijfshoofden zijn vaak vanuit het ouderlijk bedrijf in het huidige beroep gerold. De landbouw was vaak een manier van leven.

De adviseurs blijken de veehouders in drie groepen in te delen:

- ondernemers
- twijfelaars
- wijkers

“Ondernemers”

De “ondernemers” hebben de situatie onderkend en hun keuzes reeds gemaakt. Op deze bedrijven hebben de afgelopen jaren belangrijke ontwikkelingen plaatsgevonden. Een aantal is gestopt; soms tot verrassing van de accountantbureaus die er potentiële blijvers in zagen. Bij deze groep zitten de bedrijven die in het verleden al hun kleine neventak hebben afgestoten en hun hoofdtak hebben uitgebreid. Meestal werd dan gekozen voor melkveehouderij. Slechts enkele bedrijven kozen voor vergroting van de intensieve veehouderijtak. In een aantal gevallen werden de aanwezige takken vervangen door een flinke eenheid vleeskalveren. Enkele andere ondernemers hebben het bedrijf verkocht en een ander bedrijf teruggekocht in het noorden van het land.

Waren de mogelijkheden voor aanpassing van het bedrijf niet aanwezig, dan nam men er een (deeltijd-)baan bij of werd op het bedrijf verbreed middels het verhuren van woonruimte of verwerking van eigen producten en/of verkoop aan huis.

Vooraf betreffende deze groep mensen bleek de gedateerdheid van een actuele uitdraai milieuvergunningen. Mogelijk is het toeval; maar van de eerste 10 bedrijven waarmee contact gelegd werd, bleken twee bedrijven gestopt, één bedrijf verplaatst naar Drenthe en één bedrijf met 20 melkkoeien en 555 vleesvarkens geheel overgeschakeld op vleeskalveren.

“Twijfelaars”

Voor deze groep geldt in sterke mate dat ze onvoldoende doordrongen zijn van de kosten waarmee ze in de toekomst geconfronteerd worden. Ze zijn verder aan te duiden als mensen:

- die niet strategisch als ondernemer *kunnen* nadenken. Men leeft over het algemeen bij de dag. “In de landbouw hebben we steeds goede en slechte tijden gekend; morgen wordt het weer beter”. De problemen zullen zich wel oplossen of opgelost worden.
- die niet strategisch als ondernemer *willen* nadenken. Men voelt aan dat, zodra men zich concrete vragen gaat stellen, men zichzelf ook concrete antwoorden zal moeten geven. En deze kunnen een bedreiging inhouden voor hun manier van leven en voor hun bedrijf. Men verschuilt zich dan liever achter algemene termen als “liever arm op het platteland dan rijk in de stad”.

In de categorie gemengde bedrijven met vee, die op dit moment nog functioneren, lijkt dit een belangrijke groep.

“Wijkers”

Momenteel lijkt deze groep enkel nog te bestaan uit oudere veehouders (>50 jaar). Zowel op basis van een redelijke beredenering (“ondernemer”-type die een duidelijke keuze heeft gemaakt) als op basis van probleemontkenning zijn deze mensen ervan overtuigd dat ze tot hun pensionering uit het bedrijf voldoende inkomen kunnen halen. Vaak zal ook de te verzilveren waardestijging van huis en grond daar in belangrijke mate aan bijdragen. Men weet daarbij dat, gezien de leeftijd, er weinig kansen zijn op een baan buitenshuis. Vaak wil men dat trouwens niet. Al met al blijven deze bedrijven op de oude voet doorgaan en zullen pas over 5 – 15 jaar hun bedrijf beëindigen. Deze bedrijven zijn dan ongeschikt om overgenomen te worden. Deels zal daarna de productieruimte beschikbaar komen, vaak als aanvulling voor andere bedrijven. Overeenkomstig de resultaten van de enquête van de Tubbergense werkgroep betreft dit 10% van de bedrijven.

Verwacht moet worden dat de komende jaren geen trendbreuk zal ontstaan in het aantal bedrijfsbeëindigingen. Als die er zou zijn, zal dat in de afgelopen jaren geweest moeten zijn. Algemeen kenmerk van de kleine gemengde bedrijven die doorgaan is onder meer dat het aantal "ondernemers" is afgenomen. Verhoudingsgewijs blijven er meer bedrijven met een marginale exploitatie over.

4 Overwegingen om het bedrijf / een bedrijfstak eventueel te beëindigen

Er is een veelheid van aspecten die op zich danwel in combinatie met elkaar de veehouder het bedrijf niet doet beëindigen danwel juist leiden tot bedrijfsbeëindiging.. Een aantal zijn tamelijk zakelijk en doordacht; een ander deel berust echter op emoties en ideeën. Algemeen kenmerk is dat ze voor de veehouder reëel zijn.

4.1 Subjectieve overwegingen om het bedrijf of een bedrijfstak te beëindigen

Administratieve druk en regelgeving

In veel gesprekken komt tot uiting dat de “papieren rompslomp” en de als benauwend ervaren regelgeving de “aardigheid” van het boerenleven wegnemen. Er worden voorbeelden gegeven van veehouders in de omgeving (“ondernemers”?) die om die reden het bedrijf hebben beëindigd, een baan buiten de landbouw hebben aanvaard of zijn geëmigreerd. Bij de gegeven groepen “twijfelaars” en “wijkers” blijkt het echter geen argument om beslissingen aangaande continuering van het bedrijf te nemen.

Mestwetgeving

De bedrijven hebben momenteel geen problemen met de mestafzet. Vaak is een overeenkomst met de Mestbank gesloten of kan de mest op gronden in de nabijheid worden afgezet. Dit lijkt in hun ogen in de toekomst gecontinueerd te kunnen worden. Daarnaast is men zich ervan bewust dat het goed is om zoveel mogelijk huurgrond te bemachtigen. Hoewel er in de media erg veel aandacht aan is besteed, en vrijwel alle veehouders in deze groep stappen moeten ondernemen om een groter deel van de mest buiten het bedrijf te plaatsen, wordt het door een belangrijk deel genegeerd. Deels vanwege objectieve argumenten (zie eerder), deels op basis van subjectieve argumenten:

- *ongeloof dat er een mestprobleem is.*

Een deel van de veehouders is er van overtuigd dat het probleem veel kleiner is dan de overheid aangeeft. Ook door de omgeving wordt men gevoed in het idee dat er veel minder dieren zijn dan de overheid meent. Men wantrouwt de overheid en spreekt het vermoeden uit dat het dient “om een flink aantal boeren weg te krijgen”.

- *“we zien wel”.*

Een ander deel negeert het onderwerp geheel. Momenteel is er geen nadrukkelijk probleem met de mest op die bedrijven. En men heeft het idee dat, indien er een probleem zou ontstaan, zich er wel een oplossing zal voordoen.

- *“anderen lossen het op”.*

Een groter deel is er wel van overtuigd geraakt dat er een probleem aan zit te komen. Maar men hoort veel verhalen over initiatieven inzake mestbewerking, -export enz. Gevoed door die verhalen denkt men dat het probleem door anderen opgelost zal worden. Ook vertrouwt men er op dat mede door het stoppen van anderen (bijv. via de beëindigingsregeling) het mestoverschot zal verdwijnen.

Hierbij kan aangetekend worden dat volgens een accountantbureau een belangrijk deel van het surplus van de mest is af te zetten op hobbybedrijven. Het nieuwe belastingplan zou daarvoor een goed klimaat scheppen: hun grond komt in box 3 en daarvoor wordt een verwacht rendement als inkomen aangemerkt. Meer dan men met schapen o.i.d. kan verdienen. Daardoor zou het aantrekkelijker kunnen worden de productieruimte ter beschikking van een veehouder te stellen. Dit wordt versterkt door de nieuwe pachtwet, die het aantrekkelijk maakt om voor vrij korte perioden te verpachten tegen een hogere pachtprijs.

Saksisch erfrecht

In Twente is (was) het gebruikelijk dat de bedrijfsopvolger sterk bevoordeeld wordt bij de vererving (Saksisch erfrecht). In de overige gebieden speelt dat minder nadrukkelijk; maar ook daar was het gebruikelijk dat de bedrijfsopvolger onder vrij gunstige condities het bedrijf van de ouders kon overnemen.

Naarmate men meer bevoordeeld is geweest, wordt het als moeilijker ervaren om het bedrijf te beëindigen en te gelde te maken.

Sociale druk

In een plattelandsgemeenschap kennen de bewoners elkaar goed. En is het niet ongewoon elkaar te beoordelen op de mate van succes. Binnen zo'n groep mensen functioneert men met een zekere status: bijv. die van een boer die op een goede manier het bedrijf van de ouders voortzet. Het is voor veel boeren moeilijk om binnen die cultuur het bedrijf voortijdig te beëindigen. Daardoor verkrijgt de veehouder (al of niet vermeend) het negatieve stempel dat men gefaald heeft.

Gedurende de laatste jaren is echter een deel van de collega's (evt. noodgedwongen) reeds gestopt. Door deze voorbeelden wordt het sociaal gemakkelijker het bedrijf ook te beëindigen. Toch speelt die (vermeende) druk uit de gemeenschap nog steeds een rol.

Grond is heilig

Het bezit van grond is voor veel bedrijven de basis van het bedrijf. Niet alleen omdat in het kader van de mestwetgeving de veehouderij weer in belangrijke mate grondgebonden wordt. Ook emotionele redenen weerhouden een veehouder ervan om (delen van) oppervlakte af te stoten.

Vroeger was verkoop van grond vrijwel onbespreekbaar. Inmiddels komt dat, dank zij het hoge prijsniveau, wel dichterbij. Toch zal men bij liquiditeitsproblemen de voorkeur geven aan een (extra) lening. Op basis van de waarde van grond wordt die door banken in de regel gemakkelijk verstrekt. Verkoop van grond komt pas in beeld als tot volledige bedrijfsbeëindiging is besloten. Maar ook dan wil men vaak de grond nog in bezit houden, m.n. als men in de bedrijfswoning blijft wonen. Een accountantsbureau vermoedt dat dat ca. 50% van de beëindigers betreft. Veelal wordt met vleesvee e.d. een soort hobbybedrijf voortgezet. In zo'n geval kan het nog 5 - 15 jaar duren voordat deze productieruimte voor anderen beschikbaar komt.

Jongere veehouders staan veelal minder gebonden tegenover het bezit van grond dan oudere. En zullen er in een gegeven situatie gemakkelijker afstand van kunnen doen.

Milieuvergunningen

Milieuvergunningen worden als een kostbaar bezit ervaren. Men doet dan ook veel om die veilig te stellen. Door de tweedelijns wordt vaker aangegeven dat meermalen daarom "dwangmatig" veel dieren worden gehouden. Want overeenkomstig de huidige regels zal eenmaal in de drie jaar het aantal dieren waarvoor de vergunning is verstrekt ook daadwerkelijk aanwezig moeten zijn.

4.2 Objectieve overwegingen om het bedrijf of een bedrijfstak te beëindigen

4.2.1 Berekende kosten versus echte kosten

Hoewel bij de afweging van de ondernemer de subjectieve aspecten een belangrijke rol spelen, kunnen objectieve overwegingen voor een aantal bedrijven in veel individuele situaties de doorslag geven om toch door te gaan met het bedrijf. Bedrijven die voorzichtig geïnvesteerd hebben, veelal gebouwd hebben in eigen beheer en daarna een aantal redelijk goede jaren hebben gekend zullen hun schulden voor een groot deel hebben afgelost. Waardoor de financieringslasten laag zijn. De financiële basis wordt nog versterkt doordat de bedrijven over eigen grond beschikken. Hoewel de bedrijfsomvang op het eerste gezicht beneden het peil ligt voor een rendabele bedrijfsvoering in de toekomst, kan voortzetten van het bedrijf een financieel de aantrekkelijkste keuze zijn.

Als voorbeeld hiervoor nemen we een klein vleesvarkensbedrijf met 800 vleesvarkens en 7 ha grond in eigendom. De 7 ha is de gemiddelde oppervlakte grond bij de LEI-bedrijven in de intensieve veehouderij. De vleesvarkens vormen de belangrijkste bron van inkomsten voor dit bedrijf. De verwachting voor de komende 10 jaar (KWIN-Veehouderij, 1999/2000) is een saldo per vleesvarkenplaats van f135,- per vleesvarken per jaar. De varkensschuur is 20 jaar oud en de inrichting is enkele jaren geleden vernieuwd.

Tabel 1 Een klein vleesvarkensbedrijf met 800 vleesvarkens en 7 ha grond in eigendom

	Aantal	Saldo	Totaal
Vleesvarkens	800	135	110.000
Grond	7		15.000
Bedrijfssaldo			125.000
Mestafvoer			-30.000
Vaste kosten			-25.000
Onderhoud			-10.000
Afschrijving			-15.000
Totale bedrijfsinkomsten			45.000

Als de vaste kosten in mindering worden gebracht op het bedrijfssaldo, dan blijft een bedrag van f42.000,- over voor de beloning van arbeid en kapitaal.

Gemiddeld hebben LEI-bedrijven in de intensieve veehouderij f30.000,- neveninkomsten, uit kapitaal, nevenactiviteiten en uitkeringen. Stel dat het voorbeeldbedrijf f20.000,- neveninkomsten heeft, dan bedraagt het totale inkomen f65.000,-. Om het jaarlijks vrijkomende bedrag voor de ondernemer te berekenen moet het inkomen verminderd worden met de belastingen en vermeerderd met de afschrijving. De ondernemer kan gebruik maken van de zelfstandigenaftrek en de FOR, waardoor de belasting beperkt kan blijven tot ca. f10.000,-. De jaarlijkse afschrijving bedraagt f15.000,-, zodat jaarlijks f70.000,- beschikbaar is voor het gezin.

Een bedrag van f70.000,- is voldoende voor een gezin, maar een eventuele bedrijfsopvolger zal bij de start vreemd vermogen moeten aantrekken en dan komt er onvoldoende geld uit het bedrijf beschikbaar voor rente en aflossing. Bij ongewijzigde voortzetting krijgt het bedrijf wel te maken met de welzijnswetgeving in 2008. De oppervlakte per vleesvarken moet dan 1 m² zijn in plaats van de huidige norm van 0,7 m². Ook is er weinig financiële ruimte om in 2003 extra veel geld uit te trekken voor mestafzetcontracten.

De geënquêteerde veehouders praten tamelijk laconiek over de toekomstige problemen. Vooral bij vleesvarkens denkt men met een minimum aan kosten en eigen werk aan de nieuwe welzijnseisen te kunnen voldoen. Bij fokzeugen worden meer problemen verwacht, hoewel ook daarbij als mogelijkheid wordt genoemd een kleiner aantal dieren te houden en aanpassingen in eigen werk te realiseren. De eenheid fokzeugen vervangen door vleesvarkens wordt vaker als optie genoemd. In het algemeen ziet men weinig toekomst voor kleine eenheden fokzeugen. Ook omdat deze vrij arbeidsintensief is. En daarom minder goed te combineren met een belangrijke mogelijkheid tot inkomensaanvulling: een (deeltijd-)baan buiten het bedrijf.

4.2.2 Specialiseren

Op veel gemengde bedrijven geldt dat twee kleine takken samen het bedrijf in de benen houden. Wanneer de melkveetak in het verleden onvoldoende inkomen dreigde op te leveren en er was enige financiële ruimte, dan investeerde het bedrijf in een tweede tak intensieve veehouderij, omdat de opbrengst per gulden investering veel gunstiger was dan bij een investering in extra melkvee. Twee takken van veehouderij had in het verleden bovendien het voordeel dat de ene tak wel inkomsten opleverde, als het in de andere tak wat minder ging. Deze situatie heeft zich gewijzigd. Door toename van de bedrijfsomvang in de intensieve veehouderij en de toename van de internationale concurrentie worden deze prijsfluctuaties wat kleiner en lijkt het erop dat een langere periode van slechte prijzen wordt afgewisseld met één of twee jaren met wat betere resultaten. Daarnaast spelen factoren een rol als de lagere marges per dier, de hygiënevoorschriften, de logistieke voordelen van grote bedrijven en de aandacht die gespecialiseerde bedrijven kunnen besteden aan de bedrijfstak, waardoor gemengde bedrijven in het nadeel verkeren.

Logischer wijze zou men verwachten dat meer bedrijven zouden ontmengen en gebruik zouden maken van een opkoopregeling. De realiteit is echter anders. Veel kleinere gemengde bedrijven zullen deze slag niet meer maken. Ter illustratie is dit uitgewerkt voor een gemiddeld melkveebedrijf met een kleine tak vleesvarkens.

Het melkveebedrijf heeft 54 melkkoeien en 32,5 ha grond. Dit komt overeen met het gemiddelde van de gespecialiseerde melkveebedrijven van het LEI. Behalve melkvee zijn er op het bedrijf 500 vleesvarkens. Het bedrijf maakt de afweging mee te doen aan de opkoopregeling.

Bij de opkoopregeling brengen de varkensrechten 500 keer f250,- of f125.000,- op. De stal van 20 jaar oud kan ca. f25.000,- opbrengen boven de sloopkosten. De ondernemer wil dit geld investeren in uitbreiding van het melkquotum, omdat hij nog voldoende ruimte heeft in zijn rundveestal. Voor 150.000,- kan hij 37.500 kg melkquotum kopen en 6 melkkoeien meer gaan houden. Bij doorrekenen van deze wijziging met het programma BBPR levert de investering in melkquotum de ondernemer een verhoging van het bedrijfssaldo melkveehouderij op van f20.000,- en een inkomensstijging van f17.000,- per jaar.

Het afstoten van de vleesvarkens kost hem echter het saldo van de vleesvarkens 500 keer f135,- of f68.000,- per jaar. Hij maakt dan minder kosten voor de afvoer van mest en ook het onderhoud van de stal valt weg. Deze twee posten kosten de ondernemer ca. f20.000,- per jaar. Het wegvallen van de varkenstak betekent een inkomensverlies van f48.000,-, een bedrag dat niet opweegt tegen de inkomensstijging uit de melkveehouderij. Dit ondanks het feit dat voor stalling en bedrijfsoppervlakte geen extra kosten behoeven te worden gemaakt.

In de bestaande situatie op basis van de normen van 2003 kan de ondernemer slechts 1/3 van zijn varkensmest op het eigen bedrijf kwijt. In 2003 zal hij dit probleem opgelost moeten hebben. In 2008 moet hij mogelijk ook zijn stal aanpassen of minder varkens gaan houden.

4.2.3 Bedrijfsstaking

Voor de kleinere landbouwbedrijven geldt de uitdrukking "arm leven en rijk sterven". Bij verkoop zou het bedrijf een fors kapitaal opleveren, mogelijk voldoende om jarenlang voor een aardig inkomen te zorgen. In gunstige gevallen kan de ondernemer op dezelfde plek blijven wonen. Vooral door accountants wordt dit aspect aangedragen en wordt door veel veehouders overwogen.

Als voorbeeld nemen we wederom het bedrijf met 800 vleesvarkens en 7 ha grond in eigendom. Het woonhuis staat op de bedrijfsbalans. De waarde van de grond is voor en na de bedrijfsstaking gelijk, omdat hier de landbouwwijziging geldt. Het bedrijf maakt gebruik van de opkoopregeling. De belangrijkste posten op bedrijfsbalans die ook bij afrekening met de fiscus van belang zijn, kunnen er als volgt uitzien:

	Aantal	Waarde	Balans	
			Nu	Staking
Stal 20 jaar	800		130.000	240.000
Varkensrechten	700	250		175.000
Woonhuis	1		150.000	360.000
Totaal			280.000	775.000
Toename ondernemingsvermogen				495.000
Vrijstelling				45.000
				440.000
Belasting stakingswinst			45%	200.000

Uit de opkoopregeling kunnen de volgende vergoedingen worden verkregen:

			Opbrengst
Varkensrechten	700	250	175.000
Vergoeding sloop	40%	240.000	95.000
Totaal			

Aangenomen is dat de extra sloopvergoeding van f50,- per m² voldoende is om de sloop te realiseren. De sloopvergoeding is ruim voldoende om met de fiscus af te rekenen. Het bedrijf heeft de mogelijkheid om een deel van het bedrag vast te zetten in een pensioenregeling, waardoor de afdracht aan de fiscus lager is dan de berekende f200.000,-.

Bedrijf staken en zelf exploiteren van de grond

Bij bedrijfsstaking verliest de ondernemer zijn inkomsten uit het bedrijf. Hij kan er echter wel blijven wonen en de grond in eigen beheer exploiteren met akkerbouw. Het inkomen van de beperkte oppervlakte zal echter geen grote bijdrage aan het inkomen leveren, ook omdat hij is voor veel werkzaamheden aangewezen op de loonwerker. Voor het houden van vleesvee zou de ondernemer in het bezit moeten zijn van premierechten, om de beperkte oppervlakte rendabel te maken.

Verhuur van de grond kan hem f1500,- à f2000,- per ha opleveren, dus totaal f10.000,- tot f14.000,-. Verwacht de eigenaar dat de grond in de toekomst nog in waarde zal stijgen, dan kan hij deze fiscaal het beste onderbrengen in box 3. Afhankelijk van de waardering van de grond door de fiscus moet hij dan een vast bedrag belasting afdragen. Bij een waardering van f20.000,- per ha (pachtwaarde) is dit f1.700,- per jaar, bij een waardering van f70.000,- (verkoopwaarde) zou dit f6.000,- belasting per jaar betekenen. (Een standpunt van de inspectie op dit gebied is nog niet bekend.)

Bij een dergelijke keuze moet de ondernemer zijn kansen op de arbeidsmarkt goed inschatten.

Bedrijf handhaven en zelf de grond exploiteren

Het voordeel van voortzetten van het bedrijf als onderneming betekent dat alleen met de fiscus hoeft te worden afgerekend over de varkenstak, de varkensrechten en de stal. Het woonhuis kan in dit geval op de bedrijfsbalans blijven staan. Dit betekent dat de ondernemer een kleiner deel van het bedrag uit de opkoopregeling aan de fiscus hoeft af te dragen. Het ligt aan de situatie en aan de inspecteur of hij het bedrijf nog als onderneming accepteert.

Voor de inkomsten uit het bedrijf maakt de keuze voor onderneming of neveninkomsten niet veel verschil. Ook hier zal de ondernemer zijn kansen op de arbeidsmarkt moeten inschatten.

Bedrijf staken en de grond verkopen

Verkoop van de grond tegen f70.000,- levert een totaalbedrag op van f490.000,-. Zet men dit bedrag vast tegen 5% rente om het de komende 15 jaar te consumeren, dan betekent dit een uitkering van ca. f45.000,- per jaar. Mogelijk dat bij een verzekeringsmaatschappij gunstiger voorwaarden zijn te bedingen.

4.2.4 Ruimtelijke ordening

In het rapport van de lokale werkgroep blijkt 15% van de bedrijven aspecten van ruimtelijke ordening als knelpunten te ervaren. Daarbij worden met name milieuvergunningen, natuur, verkaveling en stankcirkels en burgerbebouwing genoemd.

In de door ons benaderde groep bedrijven zijn deze onderwerpen, met uitzondering van de problemen rond het verkrijgen van een milieuvergunning, nauwelijks genoemd. Het onderwerp lijkt vooral te spelen op bedrijven die willen uitbreiden: de blijvers die productieruimte zoeken. Onder deze groep zitten bedrijven die potentieel levensvatbaar zijn, maar eventuele verplaatsing zal in alle gevallen financieel niet haalbaar zijn, omdat in geval van verkoop de opbrengst van de bedrijfsgebouwen in geen verhouding staat met de huidige waarde.

5 Wat viel nog meer op

Bij deze inventarisatie kwamen nog een aantal aspecten naar voren welke in enige zin een rol kunnen spelen.

Milieuvergunningen worden als een kostbaar bezit ervaren. Men doet dan ook veel om die veilig te stellen. Door adviseurs wordt vaker aangegeven dat meermalen daarom "dwangmatig" veel dieren worden gehouden. Want overeenkomstig de huidige regels zal eenmaal in de drie jaar het aantal dieren waarvoor de vergunning is verstrekt ook daadwerkelijk aanwezig moeten zijn.

Ook om de milieuvergunning veilig te stellen wordt door meerdere partijen aangegeven dat bij de CBS-Landbouwtelling meer dieren worden vermeld dan feitelijk aanwezig zijn. Nu de tellingformulieren thuis moeten worden ingevuld en daarna ingezonden, wordt vaker aan voorlichters hulp gevraagd. Navraag bij enkele van deze voorlichters bevestigde het beeld dat stelselmatig minimaal het aantal dieren overeenkomstig de milieuvergunning wordt ingevuld en meestal meer dan feitelijk aanwezig is. Gevraagd om een duiding van de overschatting leverde een vermoedelijk percentage op van ca. 15%.

Dank zij de medewerking van de gemeente Tubbergen kon over een lijst met actuele milieuvergunningen beschikt worden. Ten opzichte van deze gegevens was de situatie op 5 à 10% van de bedrijven inmiddels gewijzigd. Dat betrof zowel bedrijven die gestopt waren (waarvan één verplaatst was naar een andere provincie) als bedrijven met een volledig gewijzigde bedrijfsopzet.

6 Conclusies

Gemengde bedrijven met kleinere takken vee verkeren in een moeilijke positie. Objectief gezien hebben ze weinig perspectief.

De betreffende veehouders reageren verschillend op de situatie. Overeenkomstig die reactie zijn ze in enkele groepen in te delen:

- "ondernemers": die reeds een duidelijk keuze hebben gemaakt. Dat betreft zowel het stoppen als het wijzigen van het bedrijf. De echte ondernemer heeft zijn plan de afgelopen jaren al getrokken en meestal gerealiseerd.
- toekomstige "wijkers" die op basis van overwegingen (onder meer, danwel alleen op basis van hun leeftijd) verwachten dat ze tot hun pensionering voldoende inkomen uit het bedrijf (of uit het vermogen) kunnen halen (na ca. 5 – 15 jaar)
- "twijfelaars" die geen keuze kunnen of willen maken. En "kiezen" voor boer blijven.

De onderzochte groep veehouders met gemengde bedrijven die kleiner zijn dan 100 nge behoort overwegend tot de twijfelaars en de wijkers. Het ondernemerstype heeft reeds gekozen en maatregelen getroffen. Ook de wijkers hebben (bewust of onbewust) hun keuze reeds gemaakt. Er is geen reden om aan te nemen dat deze groep versneld zal beëindigen.

Hoewel het bedrijfseconomisch perspectief van deze bedrijven gering is, beschikt men over een zekere "taaiheid" welke gevoed wordt door een hoge solvabiliteit en door een hoge arbeidsinzet: veel noodzakelijke aanpassingen gebeuren in eigen werk.

De problemen die deze groep bedrijven de komende jaren toch zal ondervinden denkt men te kunnen pareren door:

- het bedrijf te verbreden;
- quotumaankoop (lijkt voor de meeste bedrijven niet echt haalbaar);
- in eigen werk gebouwen aanpassen;
- afstoten van (een kleine tak) fokzeugen of vervangen door vleesvarkens;
- een (deeltijd-)baan accepteren door man of vrouw.

Uit deze groep gemengde bedrijven met vee moet de komende jaren geen extra bedrijfsbeëindigingen (boven het beëindigingsritme van de afgelopen jaren) verwacht worden. Dat houdt onder meer in dat er geen extra productieruimte (versneld) beschikbaar komt ten behoeve van potentiële blijvers.

Deze conclusies zijn sociaal-cultureel gebonden. En zullen niet zonder meer gelden voor elk gebied.

7 **Beleidsoverwegingen**

Op basis van de geschetste verwachtingen kan overwogen worden of, op basis van gewenste ontwikkelingen, (extra) beleid ingezet moet worden. Hierna worden een aantal (mogelijke) overwegingen gegeven.

- a) Er is geen reden om extra beleid in te zetten. De geschetste ontwikkeling levert geen problemen. Want deze bedrijven hebben geen problemen en veroorzaken ze ook niet (mits noodzakelijke maatregelen op het terrein van dierhygiëne worden getroffen) Niet eerder dan bij grote noodzakelijke investeringen zal een aantal versneld afhaken. Maar ook dat zal, gezien de vermogenspositie, zonder problemen verlopen.
- b) Er is geen reden om extra beleid in te zetten. Het betreft een groep kleinschalige bedrijven die een zekere cultuurlandschappelijke waarde vertegenwoordigen. Verder bestaan op de huidige manier is van waarde voor het gebied.
- c) De geschetste ontwikkeling is positief voor het gebied. Want de gewenste landbouw heeft hier vooral een multifunctioneel karakter. De kleinschalige bedrijven stoppen hun productie gespreid in de loop der jaren. Volledige bedrijfsovername is onmogelijk vanwege mogelijk rendement. Vaak zal het melkquotum en een deel van de grond verkocht worden. Het overblijvende deel biedt mogelijkheden voor een multifunctioneel gebruik zoals een eenheid vleesvarkens, een aantal paarden, een klein aantal vleeskoeien. In de vrijkomende gebouwen kan een paardenpension worden gerealiseerd. Man en/of vrouw hebben een baan buitenshuis.
- d) De geschetste ontwikkeling is negatief. Want gedurende meerdere jaren wordt productieruimte vastgehouden door deze marginale bedrijven. Waardoor de ontwikkelingskansen van potentieel te continueren landbouwbedrijven in het gebied worden gehinderd of verhinderd. Omdat in dit gebied de aanwezigheid van economisch concurrerende bedrijven gewenst is, moeten maatregelen getroffen worden om bedrijfseconomisch marginale bedrijven te prikkelen eerder te beëindigen. In ieder geval moet gestimuleerd worden dat de productieruimte zo snel mogelijk beschikbaar wordt gesteld.
- e) Een groot deel van de veehouders heeft nog geen of weinig actie ondernomen om in 2003 in een één op één relatie de mestafzet geregeld te hebben. Velen denken dat het probleem vanzelf danwel door anderen wordt opgelost. Het moet onder ogen worden gezien dat vanaf 2003 streng toezicht soms zelfs kan leiden tot bedrijfssluitingen. Wat kan leiden tot politieke en maatschappelijke onrust.